

ÇAR II. ALEKSANDR'IN ABZEHLERLE GÖRÜŞMESİ

Barasbiy Bğajnoko (Bgajnokov)*

Çev. Murat Paşu

1861 yılı sonbaharında, Rus-Kafkas Savaşı'nın tamamlanma aşamasında çar, Abzeh ileri gelenleriyle görüşmek için özel olarak Kuban'a gelmişti. Bu önemli olay, ilginçtir ki, Sovyet tarihçilerinin çalışmalarında gerekli ilgiyi görmedi ve yeterince incelenmedi.¹ Oysa devrim öncesi yayınlarda Çerkesya'nın ta 'kalbine' yapılan ve o zaman için hiç de tehlikesiz sayılmayacak bu ziyaret oldukça ayrıntılı şekilde tasvir edilmişti. Örneğin, 1895 yılında Vasili Potto, çok ciltli "44'ncü Nijegorod Dragon Alayı'nın Tarihçesi" başlıklı çalışmasında bundan bahsediyor.² Çarın Kuban Oblastı'na gelişini ve geçtiği güzergahı Semyon Esadze, Batı Kafkasya'nın fethinin ellinci yıldönümüne atfettiği kitabında gün gün ayrıntılı olarak anlatıyor.³

Çar 11 Eylül 1861'de büyük bir törenle Taman'a çıktı. Karşılama gelenler arasında çarlığın askeri görevlilerinden başka, beş yüz de 'barışçı' Çerkes vardı. Esadze'nin tanıklığına göre Çerkesler, yalvarırcasına ata topraklarının onlara bırakılmasını, Kafkasya'dan göç ettirilmemelerini istediler. Temrük şehrinde bir süre kaldıktan sonra çar ertesi gün, 12 Eylülde Yekaterinodar'a (Krasnodar) geldi. Daha sonra iki gün boyunca askeri istihkamları ve birlikleri denetledi. 14 Eylül'de Maykop istihkamında, 15 Eylül'de ise seyahatinin son durağı olan Hamketi (Hamçetiy) istihkamındaydı. O sırada burada Yukarı Abzeh (Verhne Abadzehski) müfrezesinin kampı bulunuyordu.⁴ Burası aslında Çerkesya hattının ön savunma bölgesiydi. Buranın geçit vermez dağlarında ve eteğindeki ormanlarda en iyi Çerkes savaşçıları toplanmıştı. Aralarında Abzeh, Besleney ve Çemguylardan başka, korkusuz ve yılmaz özgürlük savaşçıları olarak ün salmış Hajret Kabardeylerinden de büyük kuvvetler vardı. Çar istihkamda dinlenirken ve Loris-Melikov⁵, Prens Orbeliani⁶ ve diğer komutanlarda görüşürken, Fars nehrinin sağ kıyısında, Hamketi istihkamının iki üç kilometre uzağındaki Mamrük-Ogoy (Mamrüköçey) vadisinde büyük Çerkes grupları toplandılar.⁷

Görüşme, Potto ve Esadze'nin iddia ettiğine göre 18 Eylül 1861'de oldu. Kalabalık Çerkes topluluğundan, başlarında Ubihların önderi Hacı Berzeg'in bulunduğu 50 kişilik bir heyet öne çıktı. Hacı Berzeg hükümdara yazılı bir dilekçe verdi. Abzehler, Ubihlar ve onlara komşu diğer halklar Rusya'nın hakimiyetini tanıyor, fakat ısrarla, kendini tek bir bayrak altında birleşmiş ve tüm haklara sahip bir devlet olarak tanımlayan Batı Çerkesya'nın egemenliğinin korunmasını istiyorlardı. Çerkesler, Rus birliklerinin ülke içlerine yaptıkları yıkıcı seferlere son verilmesini, henüz işgal edilmemiş topraklara dokunulmamasını, buralarda kale, Kazak köyü ve yol yapımının durdurulmasını istiyorlardı. Çarın cevabı kısa ve sertti: "Abzehler bir ay

* Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Bilimsel Araştırma Enstitüsü Genel Problemler Sektörü yöneticisi, tarih bilimleri adayı, milletvekili. (ç.n.)

¹ Bu konudan yüzeysel olarak şu kitapta bahsediliyor: *Autlev M., Zevakin Ye., Horetlev A.*; Adigi. İstoriiko-etnografiçeskiy oçerk. Maykop, 1957, s.64.

² Potto, Vasili; "İstoriya 44 -ogo dragunskogo ego imperatorskogo veličestva gosudarya naslednika kesereviça polka". SPb., 1895, T.8.

³ Esadze, Semyon; "Pokoreniye Zapadnogo Kavkaza i okonçaniye kavkazskoy voynı", Tiflis, 1914. (Türkçe çevirisi: "Çerkesya'nın Ruslar Tarafından İşgali", Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 1999).

⁴ Bugün burada Krasnodar Krayı Mostovski rayonuna bağlı Hamketinskaya stanitsası (Kazak köyü) bulunmaktadır.

⁵ Loris-Melikov M.T.; Abhazyadaki Rus birliklerinin komutanı, daha sonra savaş bakanı.

⁶ Orbeliani G.Z.; O sırada Kafkasya birikleri komutanı, Kafkasya genel valisi.

⁷ Burada şimdi Moykop rayonuna bağlı Novosvobodnaya stanitsası bulunuyor.

içinde, iyi topraklar alacakları Kuban ötesine yerleşsinler ya da Türkiye'ye göç etsinler". Aksi takdirde çar Çerkesleri yok etmekle tehdit ediyordu.

Çerkes heyeti çarın "barışçı" tekliflerini, kendileri için alçaltıcı bularak reddetti. Halk topraklarını henüz mümkünken savunmaya karar verdi. Bu, çara bir çağrıydı.

Kuşkusuz, Esadze görüşmelerin gidişatını ve sonuçlarını esas olarak doğru ortaya koymuştur. Ancak, Esadze'yle aynı tarihte, 1914 yılında ünlü Çerkes toplum adamı Seferbiy Siyuh (1887-1966) olayın görgü tanıklarından birinin hikayesini, dayısı Azamat Bğuaşe'nin anılarını yazdı. Bu belge çok ilginçtir. Hikayenin el yazması Seferbiy Siyuh'un akrabalarında ve arkadaşlarında muhafaza edilmektedir; Adıgey, Karaçay-Çerkes ve Kabardey-Balkar bilim adamları bundan haberdardır, ama yazı ilk defa yayımlanmaktadır. Okuyucunun da takdir edeceği gibi bu belge o zamanki olayların canlı, ölçülü ve romantik bir tasviridir. İyi eğitilmiş biri olan Seferbiy Siyuh'un, II. Aleksandr'ın Abzehlerle görüşmesinin daha önce yayımlanan anlatımlarını okumuş olması muhtemeldir ve bu bir ölçüde anlatımına yansımıştır. Her halükarda Semyon Esadze ile Seferbiy Siyuh'un versiyonları arasında çok büyük bir fark görünmüyor. Yine de bazı ayrılıklar vardır. Esadze'den farklı olarak Siyuh, II.Aleksandr'ın 50 kişilik heyetle değil, binlerce kişilik Abzeh topluluğuyla görüştüğünü yazıyor (T.Horşeldt tarafından yapılan litografya da binlerce kişi görünmüyor). Çarın, Abaza Prensi Mamat Girey Loo'nun çevirisini yaptığı konuşması ayrıntılı olarak veriliyor. Siyuh, toplananların önündeki iki Çerkes liderinin (Abzeh asilzadesi Hacemuko Hace ve özgür köylü sınıfından etkili bir askeri lider Tlışe Şutsejiko Tseyko) konuşmasını da aynı şekilde ayrıntılı olarak aktarıyor. Siyuh'un anlatımına göre görüşme, Hacemuko Hace'ye muhalif olarak halkı çarın vaatlerine güvenmemeye, özgürlük ve bağımsızlık için mücadeleye devam etmeye çağıran Tseyko'nun belagatli konuşmasıyla bitiyor.

Ancak sorun görüşmelerin ayrıntılarında değil hikayenin genel bağlamındadır. Bu belge halkın kaderinde tesadüflerin ve zorunlulukların belirleyiciliğini gösteren, kişilerin tarihteki rolü üzerinde düşünmeye sevk eden, halkların özgürlük uğruna kendilerini yok olmaya mahkum ederken yanılıp yanılmadıklarını bir kez daha sorgulamaya zorlayan özel öneme sahip bir belgedir.

Görünüşe göre çarla görüşme yeri Çerkesler tarafından belirlenmiştir. Kutsal koruluk olarak bilinen Mamıkoçey vadisinde olması tesadüf değildir. Asırlık ağaçların çevrelediği bu alanda Abzehlerin ve diğer Çerkes boylarının önemli halk toplantılarının tümü burada yapılıyordu. Hamketi görüşmesinden iki yıl önce Rus birliklerine teslim olan ve Osmanlı İmparatorluğu'na giden, Şamil'in ünlü naibi Muhammed Emin'in karargahı da burada bulunuyordu.⁸ Muhtemelen Abzehler kutsal koruluğun kendilerine uğur getireceğini, görüşmenin başarıyla geçmesini sağlayacağını ümit ediyorlardı. Fakat beklentileri gerçekleşmedi. Böylece ölüm fermanı kesinleşti. Siyuh'un bu notları "Ulusal Felaket Öncesi" diye adlandırması tesadüfi değildir. Bu adlandırmada bir ölçüde çarın Abzehlerle görüşmesinin ve sonuçlarının tüm Çerkes halkının kaderinde oynadığı rolün değerlendirmesi de vardır.

Görüşmelerin yapıldığı yere sonradan Çarlık makamlarınca bir şapel, yanına da iki tarafında toplar bulunan II.Aleksandr'ın büstü yapıldı. İç savaş sırasında çarın büstü tahrip edildi, fakat şapelin duvarları bugün de ayakta duruyor ve devlet tarafından tarihi anıt olarak korunuyor.⁹

⁸ Bu konu hakkında bkz. *Esadze S. A.g.e.,s.98; Dzirzariya G.A.; Mahacirstvo i problemi istorii Abhazii XIX stoletiya. 2-e izd. Sohum, 1982, s. 283.*

⁹ Bu konu hakkında bkz.: *Jernoklev İ.V., Jernokleva Y.İ., Maykopski rayon, Maykop, 1988, s.11.*

ULUSAL FELAKET ÖNCESİ

II. Aleksandr'ın Abzehlere Gelişi

Seferbiy Siyuh

Bu olayın hikayesini Abzeh yaşlılarından birçok kez dinledim. Fakat en tatmin edici hikaye, iyi bir anlatıcı olan dayım Mahomçeri Azamat Bğuaşe'ye aitti. Dayım o zaman yirmi yaşındaydı ve bu kadar önemli bir olayı görmeye giden birçok Çerkes gencinden biriydi. Bana olayı şöyle anlatmıştı:

“Toplanan kalabalığın ucu bucağı görünmüyordu. Yaya olarak gelenler daire şeklinde ayakta duruyor, onları atlılar çevreliyordu. Ortada boş bir alan bırakılmıştı. En önde halkın temsilcileri bulunuyordu. Bunlar en tanınmış, saygın kişilerdi. Sakin, açık bir gündü. Öğle olmuştu. Uzaktan kalabalığa doğru gelen atlılar görüldü. Bir süre sonra bütün atlılar açık seçik görünür oldu. En önde üç atlı ilerliyordu. İngiliz safkan atının üzerinde çar, onun sağında General Loris-Melikov ve solunda da çarın özel çevirmeni Mamat Girey Loo. Arkalarından da şeref kıtası olan Dragon Süvari Bölüğü geliyordu.

Bu heyetin içinde çarlığın hizmetinde bulunan soylu Kafkasyalı subaylar da vardı. İçlerinde en önde geleni Mamat Girey Loo idi. Eğitim almış (kadet okulunu bitirmiş), muvazzaf bir subaydı. Abazaların soylu ailelerinden bir prensti. Rusçayı ve Çerkesçeyi çok iyi konuşuyordu. Dış görünüşüyle hemen göze çarpıyordu. Ortadan uzunca boylu, güçlü ifadeli ve enerjik yüzlü, kısa siyah sakallı, 40-45 yaşlarında biriydi. Zarif bir tarzda ama sade giyinmişti. Üzerinde gri renkli çerkeska, kılıf içinde silahı, kaması, koyu kırmızı fişeklikleri, başında çok yüksek olmayan astragan Kafkas kalpağı, ayağında sahtiyan dağlı dolamaları ve ayaklarını sıkı sıkı saran zıhsız çizmeler vardı. Bu adam, çarın bütün maiyeti içinde zarif fiziği, ince yüzü ve vakur hareketleriyle en çok göze çarpan kişiydi.

Orada toplanan insan kalabalığı kaynaşan karınca yuvasını andırıyordu. Herkes düzene ve sessizliğe davet edildi. Kalabalık sustu ve beklemeye başladı. Çar yaklaşınca atını hızlandırdı. Onunla birlikte bütün maiyeti de hızlandı. Kalabalık açıldı, çar refakatçileriyle birlikte dairenin içine girdi ve daire kapandı. Çar “Merhaba Abzehler” dedi. Görüşmeleri yürütmekle yetkili öndeki grup cevap verdi: “İyilikler dileriz!”.

Ardından çar konuşmaya başladı: “Ben size düşman olarak değil, iyi niyetli bir dost olarak geldim. Halkınızın baki kalmasını, ata topraklarını terk etmemesini, bizimle barış ve dostluk içinde yaşamayı kabul etmesini istiyorum. Rusya önünde büyük tarihi görevleri olan, büyük bir devlettir. Sınırlarımızı güçlendirmemiz, diğer ülkelere açılmak için denizleri elde etmemiz elzemdir. Diğer milletlerle ticaretimiz denizden olmak zorundadır. Karadeniz olmadan yapamayız. Topraklarınızdan Karadeniz'e üç yol geçmesine onay vermenizi teklif ediyorum: Anapa'ya, Novorossiysk'e ve Tuapse'ye. Bu yolların üzerinde olup yer değiştirmek zorunda kalacak köylere hazinem tazminat ödeyecektir.

Rus çarının taabiyetini tanımak zorundasınız, bu sizin milli değerlerinize zarar vermeyecek. Kendi geleneklerinize göre yaşayacaksınız ve idare edileceksiniz. Dininize dokunulmayacak, kimse iç işlerinize karışmayacak. İdare ve mahkeme sizin seçtiğiniz kişilerden oluşacak. Onlarca yıldır cesaretle savaşıyorsunuz, ama en iyi insanlarınız ölüyor ve bağımsızlığınızı koruyamayacaksınız, çünkü benim ordum çok büyük ve güçlü. Son artık açıkça görünüyor: Kafkasya Rus olacak. İnsanları daha fazla heba etmenin gereği yok. Bu yıkıcı savaşı bırakırsanız halkınız baki kalacak ve daha iyi yaşayacak. Rus devleti sizi düşmanlarınızdan koruyacak ve çıkarlarınızı savunacak, yaralarınızı saracak, düşmanlık bitecek ve kırgınlıklar

unutulacak. Yarım asır sonra da devlet hayatıyla yaşıyor olacaksınız ve adil yasalarla yönetileceksiniz. Çocuklarınız ve torunlarınız okuma yazma ve yeni ziraat usulleri öğrenecekler, onların yaşamı sizinkinden kolay olacak.

Bu tarihi anda sizden Kafkasya'nın Ruslar tarafından fethinin kaçınılmaz olduğunu anlamanızı ve şartlarımı kabul etmenizi istiyorum. Bu şartlarda halkınız bütün olarak korunacak ve kendisinin yararına olacak şekilde yaşama ve gelişme imkanına sahip olacaktır. Eğer şartlarımı kabul etmezseniz generallerime, ne kadar cana mal olursa olsun en yakın zamanda savaşı bitirmeleri için emir vermek zorunda kalacağım. Çarın emri yerine getirilecek, ama bu size telafisi imkansız, sayısız felaketler ve halkınızın yok olmasını getirecek... Sağduyulu olun ve tarihi kaderinize razı olun. Çarın sözü sağlamdır ve ben herkesin huzurunda ilan ediyorum ki sözüm kutsaldır ve bozulmayacaktır. Bütün bunları Çarlık fermanıyla da tasdik edeceğim.”

Albay Loo saygılı bir ifadeyle çarın söylediklerini dinledikten sonra yüzünü Abzeh temsilcilere döndü ve temiz, canlı bir Çerkesçeyle acı ve tehditkar sözleri çevirmeye başladı. Önce kısa bir sessizlik oldu. Sonra, ilk sözü söyleme görevi verilen Hacemuko Hace¹⁰ birkaç adım öne çıktı ve konuşmaya başladı: “Vatanıma duyduğum sevgi o kadar büyük ki, neye mal olursa olsun onu çocuklarımız adına korumaya kararlıyım. Ama şimdi görüyorum ki silahla topraklarımızı korumaya gücümüz yetmiyor. Komşu devletlerden birine katılmak zorunda olduğumuz an geldi... Din olarak Türkiye bize daha yakın, ama o bize askeri yardımda bulunmak istemiyor... Ruslar çok, biz ise azız; güçlerimiz eşit değil ve direnemeyeceğiz. Benim düşüncem, Rus çarının teklifini kabul etmek ve kadere razı olmak. Bunun için Allah bizi suçlamaz...”

Kalabalığın arka sıralarında mırıldanmalar başladı, sonra bu artmaya başladı ve uğultulu bir homurdanmaya dönüştü...

Çarın rengi değişti ve çevirmenine bu yaşlının ne dediğini sordu. Sözlerinin halkı heyecanlandığı görülüyordu. Çevirmen Hacemuko'nun sözlerini tercüme ettiğinde çar, “İhtiyar doğru söylüyor, ama görülüyor ki bu sözler halkın hoşuna gitmedi...” dedi.

İkinci ve son olarak Tlışe Şutsejuko Tseyko konuştu. Kısa ak sakallı, sert ifadeli, uzun boylu, zayıf bir adamdı. Tseyko ünlü bir hatip, hiçbir zaman kimseden korkmayan, düşündüğünü açıkça söyleyen biriydi. Önce dönüp kalabalığa baktı, sonra çara döndü ve konuşmaya başladı:

-“Rus çarı bize görevi gereği ne söylemesi gerekiyorsa onu söyledi, onu kınamıyorum. Ama benim sözlerim onun arzusuna uygun olmayacak. Her insan gibi her halk da bir kez doğar. Her insan gibi o da büyür, yaşlanır ve ölür. İnsanın en uzun ömrü yüz yıldır, halk ise binlerce yıl yaşar. Güneşin altında ebedi hiçbir şey yoktur. Rus çarı Kafkasya'yı beğendi ve işte altmış yıldır onu fethetmek için savaşıyor. Ama bizim için de vatanımız sevdiğimizdir ve değerlidir, canımız pahasına onu koruyoruz ve savunuyoruz. Bu kutsal dava için Allah'ın ve atalarımızın önünde sorumluyuz. Kimse bizi canımızı esirgemekle suçlayamaz. Hayır, biz hiç çekinmeden kanımızı akıtıyoruz ve canımızı veriyoruz.

Biz ölüyoruz, ama ölüm köle olmaktan iyidir. Rus çarı geleneklerimize ve dinimize dokunmayacağına söz veriyor. Ama bu mümkün mü? Bir fıçı suya bir avuç tuz atın ve bakın ne oluyor; tuz eriyor... Büyük halk tarafından fethedilen küçük halk da onun içinde erir.

¹⁰ Hacemuko Hace; Abzeh asilzadesi. Adı, tespit edebildiğim kadarıyla Pşımaf. ‘Hace’ adı, onun Mekke'ye hacca gittiğini gösteriyor. Bu asilzadenin adını taşıyan “Hacimukohabl” köyünün halkı, Kafkas-Rus Savaşı bittikten sonra Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşti. Onun yerinde şimdi Adıgey'in Şovgenovski rayonuna bağlı Dundukovskaya stanitsası bulunuyor. Hacemuko Hace, öyle görünüyor ki vatanında kaldı. Dedesinin adını taşıyan torunu Pşımaf, Nalçik'te 9 No'lu okulda fizik öğretmeniydi, 1984'te vefat etti.

Özgürlüğümüz biterse biz de biteriz, başka türlü olması mümkün değil. Cesaretle ve fedakarca savaşa devam etmek zorundayız. Allah güçten değil haktan yanadır. Sonuna kadar dövüşeceğiz. Vatanımız, halkımız, inancımız, onurumuz için ölsek de utancımız olmayacak. Belki Kafkasya Rus olacak ama Çerkesler damarlarında kan aktıkça Rus çarının kölesi olmayacaklar.

Rus çarı kendini bizim iyilik meleğimiz sayıyor. Ne tuhaftır ki iyilik meleğimiz altmış yıldır zalimce kanımızı akıtıyor. Hayır, Kafkasya ya bizim sevgili beşiğimiz ya da mezarımız olacak, ama sağken onu teslim etmeyeceğiz. Ölüm köle hayatından iyidir. Atalarımızın savaşçı şanına leke sürdürmeyeceğiz ve en başta gelen düsturumuzu unutmayacağız: “Ya kahraman ol ya öl!” (Ye vutl'en ye vutl'in). Acı gerçeği yüzüne karşı söylemek hoş olmaz ama yine de söylemeden edemeyeceğim. Rus çarı asla bizim dostumuz değil, gerçek ve ebedi düşmanımız ve kanlımızdır. O boşuna bizi boyun eğmeye çağırıyor. Ruhü güçlü olanlar ölürler ama boyun eğmezler. Hacemuko Hace gibi ruhu zayıf olanlar boyun eğebilirler ama bu Çerkes halkının kahramanlarını küçük düşürmez. İşgalci düşmanlarımıza ölüm! Yaşasın gazavat!”

Yaşlı adam sustu. Yakın sıralardan birkaç kişi “doğru” diye bağırdı. Bu sözler yüzlerce ve binlerce kişiyi coşturmuştu. Kısa süre sonra meydanda tehditkar, korkutucu sesler yükselmeye başladı. Çar endişeyle etrafına bakınıyordu. Maiyeti de halkın öfkesinden ürkerek tedirgin olmuştu.

Fakat Şutsejuko Tseyko eliyle bir işaret yaptı ve yavaş yavaş herkes sustu. O zaman Tseyko “Çar şu an misafirimizdir, misafir de kutsaldır. Kimse Abzehlerin misafirperverlik kuralını bozacağını düşünmesin. Halk dağılsın ve temsilcilerin talimatını beklesin”, dedi.

Halk dağılmaya başladı. Çar temsilcilerle vedalaştı ve karargahına döndü. Yirmi sekiz kişiden oluşan temsilciler yakındaki Kurcyps köyüne gittiler ve savaşla ilgili görüşmelere başladılar.

Eylül 1914

Kuban Oblastı Maykop Otdeli

Temirgoyevski Köyü

Kaynak: Vatanından Uzaklara Çerkesler, Ed. Murat Papşu, 4.Bölüm, ss. 95-105, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2004; **Çevrildiği Kaynak:** Mir Kültürü (Kültür Dünyası), Elbrus Yayınları, Nalçik 1990.